

REALISM!!!!

Realismi nüüdisaegsest tähendusest ja relevantisusest

17. mail kogunesid Tartus Eesti Kirjandusmuuseumi saali noored humanitaarteadlased, et vahetada mõtteid selle üle, mida me peame silmas, kui kõneleme tänapäeval realismist, olgu siis üldisema tunnetusvormi või kitsamalt žanri tähenduses. Kas pole võimalik, et modernses, simulaakrumitega täidetud ühiskonnas on realism kui selline juba ületatud ning sellest kõnelemine ebaadekvaatne? Või toob tarbimisühiskonna läbinisti materiaalne tegelikkus esile just realismi teisenenud ja intensiivistunud avaldumisvormi, millele võiks viidata kas või realistliku kujutusmeetodi taas kasvanud aktuaalsus nüüdisaegsetes kunstilistes praktikates? Viimane oli ka üks nimetatud konverentsiteema ellukutsumise ajendeid, näidates, et inimeste kinnisidee realismist pole hoopiski ammandatud ning kõrvaleheitmise asemel vajab realismi küsimus pigem taas läbimõtlemit.

Eesti Kirjandusmuuseumi kultuuri- ja kirjandusteooria töörühma korraldatud konverentsi „Realism!!!!” puhul oligi õieti tegemist järjekordse, juba kuuenda vaatusega igakevadisest (tingliku ja mõneti eksitava nimega „arhiivikonverentside”) sarjast, mis kaardistab filosoofia, kunsti, kirjanduse, teooria jms, lühidalt humanitaaria nähtusi ja probleeme, mis just viimastel aastatel on maailmas iseäranis jõuliselt kõneainet pakkunud. Varasematel aastatel on kõneldud arhiivist ja unustusest, utopiast, maailmalõpukujutlustest ja kunsti poliitilisest potentsiaalst. 2014. aasta konverents toimub kuuldavasti kultuuri ja ühiskonna afektiivse laetuse teemadel.

Selleaastase konverentsi avas Jaak Tombergi sissejuhatav ettekanne, milles Tomberg rõhutas tarvidust käsit-

leda kirjanduslikku realismi laiemalt, kui seda võimaldab ajalooline arusaam realismist kui (XIX sajandi) klassikalisest kirjandusžanrist. Pigem on realism üldine tunnetuslaad, mis eeldab sõnavälise „tegelikkuse” olemasolu ning ühtlasi ka võimalust seda tegelikkust sõnas usutavalt või adekvaatselt kajastada. Mis omakorda eeldab, et sõnade ja asjade vahel peab valitsema mingit laadi vastavus, mis selle usutavuse või adekvaatsuse tagaks, kuid mis võib erinevate tunnetuslaadide puhul võtta üsnagi erinevaid vorme (mis loomulikult tähendab, et meil on tegu mitmete realismidega). Realist aga on keegi, kelle jaoks sõnade ja asjade vahekorra usutav paikarihtimine on esimene südameasi ning kelle tegevust määratleb esmajoonel usutavusnõudest lähtuv kohustus kirjeldada „kõike”. Nii võib öelda, et realismi ja realiste võib leida igast ajastust, lihtsalt see, mida peetakse „sõnaväliseks reaalsuseks”, on aja jooksul hakanud sisaldama rohkemat kui materiaalsed üksikasjad ning nende ringlusel põhinevad ühiskondlikud suhted. „Väline reaalsus” on hakanud tähistama ka märksa vähem käegakatsutavate asjade ülemäärasust. Sel moel katsus näiteks sürrealism kirjeldada teadvustamatuse liiasust teadvuse üle, Joyce keele ja kirjanduse liiasust raamatu üle, Proust mälu ja aja liiasust subjekti üle, Kafka bürookraatlike süsteemide liiasust üksikindiviidi üle, postmodernism aga näiteks nn hüperreaalsuse või simulatsioonilise liiasust tegelikkuse üle. Kõik need erinevad avaldused on mingis põhimises mõttes realistlikud just seepärast, et on oma ajastus ja omas perspektiivis samuti katsed sõnu ja asju adekvaatselt paika rihtida, vabastades sellega realismi vahetu materiaalsuse piirangutest.

Silver Rattasepp pööras oma ettekandes tähelepanu korrelatsioonismi kui humanitaaria ühe alusmõtte ja -võtte omamoodi realismisallimatusele. Kuna korrelatsioonism näeb mõtet ja maailma lahutamatuks, pöördub mõtlemine neid põhimõtteid järgides ära maailma kirevusest ja elu rikkusest ning leiab kogu tähenduse eranditult vaid kõigest inimlikust: keelest, teadvusest, diskursusest, representatsioonidest jne. Seega võib mõtlemist paradoksaalselt pidada juba alates Kantist realismisallimatuks, kuna see redutseerib maailma inimlikele tajuvormidele. Rattasepp toetus oma ettekandes peamiselt nüüdisaegsele prantsuse filosoofile Quentin Meillassoux'le, kelle korrelatsioonismivastast mõtlemist on nimetatud ka spekulatiivseks realismiks.

Agnes Neier kõneles realismi ambivalentsusest fotograafias, tuues hulgaliselt fotonäiteid viimasest kolmest aastast. Fotograafiat on peetud loomupäraselt realistlikuks, kuna see opereerib kujutise ja kujutatava vahel mehaaniliselt, keemia või tehnoloogia vahendusel. Ometi on selline nägemus kui mitte ekslik, siis vähemalt ambivalentne: foto realistlikkuse all peetakse tihti silmas üksnes tema emotsionaalset sisendusjõudu, tema elavust, jättes kõrvale kadreerimise, lavastamise ja töötlemise ideoloogilised aspektid. Tänapäeva pildilises maailmas on aga just kaamerasilma tüüpi objektiivsus see, mis defineerib meie jaoks selle, mida me peame reaalseks.

Juttu tuli ka kitsamalt sotsrealistlikust žanrist ja selle dialoogivõimest teiste žanrite või kirjandusega laiemalt. Aare Pilv vaatles muutusi, mida tegi Rudolf Sirge, kui kirjutas 1929. aastal ilmunud romaani „Rahu! Leiba! Maad!” ümber romaaniks „Tulukesed luhal” (1961). Seejuures nägi Pilv autori ülesandena kanda romaan n-ö ühest „ismist” teise, naturalismist millessegi, mida Pilv nimetas „sotsiaal-dialekti-

liseks realismiks” – ülekanne, mis oli motiveeritud nii autori enda maailma-vaatelisest küpsemisest kui ka vajadusest päästa oma erifondi suunatud teos, muutes seda nõukogude dogmaatikale paremini vastavaks. Ettekande teoreetiline osa, milles Pilv toetus Julia Kristeva romaaniteooriale, puudutas Sirge juhtumist inspireeritult paradoksi, kuidas igasugune uusaegne realismitaotlus viib tagasi selle justkui sisulise vastaspooluse, realismi juurde keskaegses tähenduses (vastandatuna nominalismile, mis lõi tegelikult eeldused uusaegse romaanikunsti tekkeks).

Johanna Rossi ettekanne puudutas minategelase küsimust eesti sotsrealistlikus kirjanduses, kusjuures Ross toetus ennekõike 1950. aastate jooksul ajakirjas Looming ilmunule. Küsimus seisnes selles, kuidas minajutustaja „sissehiilimisega” sotsrealistliku kirjanduse kaanonisse tol kümnendil toimus pidev (sots)realismi piiride laiendamine. Objektiivsust ja panoraamsust nõudev realism justkui ei soosiks minavor- mis jutustust, ometi säilis minajutustaja olukirjeldusžanris, mis tasahilju aina ilukirjanduslikumaks muutuma hakkas, teisendades nii arusaama realistlikust kujutusest kui sellisest. Paradoksaalselt võib selguda, et tõeline objektiivsus ja panoraamsus ei kehtestugi ilma subjektiivset perspektiivi ja isiklike tundeid mängu toomata (järel- dus, millele eespool käsitletud korrelatsioonistid kindlasti vastu väidaksid).

Õhtuse istungi avas Mihkel Kun- nus ettekandega „Inimene kaineneb ehk mõtlemise häbi”, milles ta lähtus Oswald Spengleri „Õhtumaa allakäigu” II osas leiduvast arutlusest inimese mõtlemise ja elutegelikkuse vahekorra üle. „Realistlik” positsioon selle vahekorra tajumisel toob enesega paratamatult kaasa mõtlemise häbi – äratund- mise, kui võrratult vähe mõtlemine suudab elutegelikkust mõjutada, mis vähemalt ühiskondlikus plaanis teeb

mõtlemisest äärmiselt antisotsiaalse tegevuse. Kunnuse mõtet näitlikustasid Spengleri kõrval Hannah Arendti, Clive Pontingi, Kaupo Vippi jt tekstid.

Hent Kalmo arutles realistliku kunstiteose põhiliste vastuvõtumehhanismide üle paranoia sümptomite kaudu. Realistlike kunstiteoste analüüsi puhul nähakse tihti ka esmapilgul kõige tähenduseta võtet, mis sarnaneb üsnagi paranoilisele hoiakule omase tähendusluuluga, kus kõik juhuslik omandab mingi motiveeritud tähenduse. Samas peab selle paranoilise tõlgendava hoiaku tekkimiseks olema miski siiski signeeritud, st tõlgendamiseks esitatud kunstiteosena, mis näitab, kui võrd oluline roll on intentsiooni mõistel kunstiteose piiride määratlemisel.

Konverentsipäeva lõpetasid Anti Saare kolm eriilmelist, kuid asjakohast lugemist tegelikkuse kohta, mis tegelesid kõik omal moel tegelikkuse

ammendamise ambitsiooniga piiratud tekstimahtude juures. Need kolm näidet olid Georges Pereci „Still life/style leaf”, D. A. Andrussevitši 1957. aastal ilmunud ülevaade Nõukogude Liidus toodetavatest kaupadest ning viimaks peatükk Saare lasteraamatust „Kuidas meil asjad käivad” (2013). Iga tekstinäite juures oli küsimuse all, kas kirjaniikul on võimalik ammendada ühes raamatus kogu elutegelikkus, mistõttu iga raamat justkui teeskleks, nagu ta oleks viimane ja lõplik.

Mida sõnada ühe lausega selle lühikesse konverentsiülevaate kokkuvõtteks realismi staatuse kohta nüüdisajal? Ernesto Laclaud parafraseerides võime julgelt öelda realismi kohta seda, mida Groucho Marx ütles seksi kohta: „see jääb veel mõneks ajaks meiega.”

NEEME LOPP,
JAAK TOMBERG